տօն անցկացուց փարվեցաւ, ընծայ տալով ապիկներին այն պատճառով, որ նա կառավարութեան գործիք դարձաւ։

Օգոստոսի 31-ին Իօրկի մէջ բացվեցաւ գիտութիւնների բրիտանական ընկերութեան կօնգրեսը։ Առաջին օրը ժողովը այցելեց հին քաղաքը, ուրեղ 211 թուականին վախճանվեցաւ հռօմէական կայսր Սեպտեմի Սեվեր։ Այդ քաղաքի մէջ գտնվում են մայր-եկեղեցի և ամրոց դատաստանական դահլիճով Վիլհելմ Նուաճողի ժամանակներից մնացած։ Փողոցների մէջ եռանդուն շարժողութիւն է նկատվում. ամեն տեղ շօգեկառքեր են անցնում։ Երեկոյեան 8 ժամին հանդիսի լայնատարած դահլիճը լցվեցաւ ընտիր հասարակութեամբ։ Անցեալ տարվայ նախագահը բռնեց իր տեղը, որպէս զի իսկոյն նոր նախագահ Դ-ժօն Լեբօկկին հրաւիրի նախագահելու։ Վերջինի ընտրութիւնը 1881—1882 թուականների համար ամենքին ուրախութիւն պատճառեց։ Ամենքին յայտնի է որ Լեբօկ մեծ զարկ է տուել իր երկրի մտաւոր շարժմանը։ Ժողովի գործունէութիւնը մի քանի օր կը տեւի։

ԳԱՄԲԵՏՏԱՅԻ ՃԱՌԸ

Սեպտեմբերի 4-ին Նեյրուրգի մէջ Դիւպօն-դը-Լեօրի արձանի բացման օրը Գամբետտա արտասանեց հետեւեալ ճառը։ „Սիրելի համաքաղաքացիք, մենք կը հեռանանք այստեղից, տանելով մեզ հետ այսօրվայ յիշատակը և դասերը, որովհետեւ մենք այստեղ չենք հաւաքվել միմիայն արձան կանգնեցնելու և միմեանց հետ տեսնվելու համար։ Ժողովրդական շնորհակալութեան այս արտայայտութենից մենք ոչ թէ միայն դաս կառնենք, այլ և կը զգանք, որ մենք պարտաւոր ենք հետեւել այն մարդկերանց օրինակին, որոնց մեր առաջնորդներ ենք համարում։ Երբ արձան են կանգնեցնում՝ այնպիսի մարդկերանց, որոնք դրան արժան չեն ո՛չ իրանց մեծահոգութեամբ և ոչ հասարակութեանն արած ծառայութիւններով, դա ապացուցանում է անկումը մի ազգութեան, որ ցանկանում է մեծ մարդիկ ունենալ, բայց որ իր պատմութեան մէջ մեծ գործքեր չունի։ Այսօր մանաւանդ, սեպտեմբերի 4-ի տխուր տարեդարձին, որ թէպէտ մեզ ներքին ազատութիւն շնորհեց, բայց որ մի և նոյն ժամանակ սկիզբ եղաւ Ֆրանսիայի պատերազմական ոյժի անկման, մենք պէտք է յիշենք, որ մեր տարաբաղդութեան պատճառը քաղաքացիական արժանաւորութիւնների բացակայութիւնն էր մեր մէջ կրիտիկական ժամանակներում։ Այո, քաղաքացիք, և դուք, կանայք, դուք մեր ազգութեան ամենաընտիր մասը, որ իր ձեռքին ունի մեր հայրենիքի վիճակը, մտածեցէք, թէ ինչպիսի դաս է մեզ համար այս արձանը։ Եթէ հաստատ մարդիկ և ազնիւ սրտեր շատ լինէին, եթէ Ֆրանսիացիների սրտի մէջ թագաւորէին բարոյականութիւնը, հայրենիքի սէրը, անկախութեան ոգին, երկրպագութիւնը խելքին և արհամարանք դէպի նիւթական բաւականութիւններ, մի խօսքով եթէ մենք սրա նման շատ մարդիկ ունենայինք, այն ժամանակ հաւատացէք, որ մենք կը ջնջէինք մեր պատմութեան էջերից սեպտեմբերի 4-ը և կը յիշէինք միայն 1789 թուականի յուլիսի 14-ը։ Ահա ինչի համար օգտակար է արձան դնել այնպիսի մարդկերանց, որոնց երբէք չեն դաւաճանել իրանց խելքը և ազնւութիւնը, որոնք երբէք չեն դաւաճանել իրանց համոզմունքներին ու ամբոխի թեթեւամտութեան առաջ և ոչ մի մարդու բռնաւորութեան առաջ, որոնք, չը շեղվելով որոշած ճանապարհից, առաջացել են հաստատ քայլերով, ձգտելով հասնել ընկերութեան, արդարութեան և խղճի ազատութեանը, երբեմն հանդիպելով փառքի, երբեմն կորցնելով իրանց հեղինակութիւնը։ Այո, այդ ասում է մեզ այս արձանը։ Իմ սիրտս լցվում է ցավով, երբ մտածում եմ, որ այդ տխուր անցքից 10 տարի յետոյ մեր գաւառական քաղաքներից մէկի մէջ այնքան մեծահոգի մարդիկ գտնվեցան, որ արձան կանգնեցրին Ֆրանսիայի ազնիւ որդուն և որ մեր կառավարութիւնը այնքան անկախ է և այնքան ուշադիր է ժողովրդական բարոյականութեանը, որ ուղարկեց արդարութեան ներկայացուցչին մասնակից նախկին պահապանի այս արձանի մօտ։

Ի՞նչ էք կարծում, պարոններ, այս ի՞նչ է նշանակում։ Այս նշանակում է, որ պէտք է առանց շեղվելու ուղիղ ճանապարհով գնալ և հաշիւ տալ իրան հասարակական կեանք՝ իւրաքանչիւր հանգամանքների մէջ, որ Ֆրանսիան միայն մի նահանգ չէ, որ նրա եռեւից ամբողջ պատմութիւն կայ, իսկ նրա առաջ ապագայ, որ նրան հարկաւոր են հաստատամիտ քաղաքացիներ նրա վիճակը անօրինելու համար։ Մի մոռանաք, որ այդ վիճակը մարդկերանց ձեռքին է և ոչ թէ անհատների ձեռքին, ես կամենում եմ ասել, որ Ֆրանսիայի վիճակը ժողովրդի ձեռքին, ընդհանուր քուէարկութենից է կախված։ Եթէ ժողովուրդը թոյլ կը գտնվի, այն ժամանակ ամեն բան կորած է, իսկ եթէ հաստատամիտ կը լինի, նրա համար ամեն բան կարելի է, իսկ կարելութիւնը անսահման է, քանի որ հարցը Ֆրանսիային է վերաբերում։ Պատմութիւնը երբէք չէ կանգնում“ Այդ ճառից յետոյ երկար ժամանակ ոգեւորված աղաղակներ և ծափահարութիւններ էին լսվում։

ՆԱՄԱԿ ԹՈՒՐՔԻԱՅԻՑ

Կ. Պօլիս, 25 օգոստոսի

Սասմրապօլցի պ. Պօպօվի արած գործարութիւնը Նոր-Նախիջեւանի բէալական դպրոցի համար և այդ նշանաւոր դրամական նուէրի հետ կապված գովելի և ազգասիրական պայմանները շատ գեղեցիկ տպաւորութիւն գործեցին այս տեղի ազգայինների վրայ։ «Պօպօվ» մականունին վիճակված է կարծես մի աւանդին դեր կատարել այս վերջին ժամանակներս. Փօթիի հանրածանօթ Պօպօվը, լինելով ինքը, ինչպէս ասում են, մի շատ համեստ կարողութեան տէր մարդ, հազարներ է զոհում իր սեփական գրպանից տաճկահայոց օգտին. հիմայ էլ Սասմրապօլի Պօպօվն է յառաջ գալի իր ազգասիրութեամբ։ Եթէ Պօպօվների անուան մէջ այդչափ յաջողութիւն կայ մեզ համար, ցանկալի է. որ հայոց մէջ գտնված միւս Պօպօվներն էլ չը լռեն, այլ շտապեն հետեւել իրանց երկու նախընթաց յարգելի անուանակիցների օրինակին...

«Մշակի» համարներից երեւում էր իբր պ. Սանասարօվն էլ մտադրել է վերջապէս կատարել իր այն խոստումը, որի իրագործման սպասում է ազգը արդէն քանի տարի է ի վեր։ Ինչպէս յայտնի է պ. Սանասարօվի դիտաւորութիւնը Հայաստանի մէջ, բուն հայրենեաց հողի վրայ բարիք անելն է. անտարակոյս այդ դիտաւորութիւնը շատ առաւել գովելի է և արդիւնաւոր (երբ միայն ի հարկէ իրագործվեց) քան թէ հայրենիքից դուրս, հեռու անկիւններում զոհաբերութիւններ անելը։ Բայց հարցը նորանումն է, որ և է դիտաւորութիւն կարող է շատ բարեմիտ լինել և ազգասիրական, իսկ իր իրագործման անպատեհայարմար միջոցների և եղանակի շնորհիւ, այդ դիտաւորութիւնը հեշտութեամբ կարող է լինել նոյնպէս շատ անպէտք և ապարդիւն. օրինակ—պ. Սանասարօվի ցանկութիւնը՝ բաց անել Հայաստանի մէջ մի բարձրագոյն ճեմարան, այն էլ Էրզրումի մէջ։

Նախ՝ հարիւր անգամ ցոյց տուած մի պարզ բան է, որ Հայաստանի ժողովրդի անհրաժեշտ կարիքը այս օրվանից դեռ գուցէ երկու-երեք հարիւր տարուայ մէջ ո՛չ կլասիքական կամ բէալական ուսումն է, ո՛չ համալսարանական ընդհանուր գիտութիւնները, ո՛չ վարժապետական ամենավերջին կատարելագործված սիստեման, ո՛չ փիլիսոփայութեան և ո՛չ որ և է վերացական զարգացումն, այլ հայ ժողովրդի անհրաժեշտ պահանջը կայանում է միայն նախնական ուսման հետ միասին զանազան գործնական և տեխնիկական վարժութիւնների մէջ. ահա սա է Հայաստանի բոլոր խառնիճաղանճ աղքատութեան պահանջը իր երկրի այնչափ առատ բնական բերքերից օգտուելու համար։

Շատ տիրացուներ, սովորութիւն են չինել թութակի պէս կրկնել թէ «ուսումով ամեն բան կը լինի»։ Այս մարդիկ մինչև հիմայ դեռ չը կարողացան ճիշդ խօսելու կերպը սովորել. «ուսումն առնելով կարելի է շատ տեսակ բաներ հասկանալ, բայց ո՞րն է դոցա հասկացածը, մինչև հիմայ դեռ չը կարողացանք իմանալ։ Եթէ կասեն թէ՝ «երբ մարդի միտքը զարգացած լինի, նա ամեն բանի մէջ աւելի հնարամիտ և պիտանի կը գտնվի»—այդ էլ մի ոչ պակաս տիրացուական ու պառաւային խօսք է, որովհետեւ գործնական կեանքի համար այլ է գործնական և իրական զարգացում, այլ է թէկուզ կլասիքական կամ բէալական գիմնազիայի ուսում, որով Հայաստանի մէջ, ինչպէս և ամեն տեղ, ոչինչ արդիւնաբերութիւն չէ կարելի ունենալ երկրի անտեսական վիճակի բարելաւութեան համար։ Մինչ օրինակները քիչ են մեր աչքի առաջ. մինչ վերջապէս ժամանակակից բոլոր երկիրները՝ Ֆրանսիան, Անգլիան, Հօլլանդիան, Բելգիան, Շվէյցարիան, Ամերիկան և այլն երջանիկ են, բարգաւաճած և յառաջադէմ ուրիշ բանով, քան թէ նիւթական բարելաւութեամբ, որ գալիս է միայն արհեստից, արուեստից և գիւղատնտեսական բարւոքումներից։ Եթէ Ռուսաստանի համար եղել է մի աւելի սխալ քայլ այս վերջին դարերի ընթացքում, յայտնի է, որ դա դպրոցների գործնական ուղղութիւնից շեղվելն է, գիւղատնտեսական, մասնագիտական և տեխնիքական հաստատութիւններին համեմատաբար նուազ ոյժ տալն է. և ահա այս զգալի թերութիւններն են, որոնց վրայ Ռուսաստանը սկսում է այժմ ուշադրութիւն դարձնել, տեսնելով որ Ռուսաստանում բարձր մաթեմատիկա իմացողների թիւը գուցէ տասը անգամ աւելի է, քան թէ Միացեալ-Նահանգների մէջ, տեսնելով որ Ռուսաստանում փիլիսոփայութիւններ անող մարդիկ շատ առաւել են թւով քան թէ Անգլիա և Բելգիա, մինչդեռ իր այդչափ բարձր վերացական ուսումով նիւթականապէս նա շատ առաւել պակասաւոր է, քան թէ նախընթաց երկիրները։ Ինչու. որովհետեւ Ռուսաստանը մինչև հիմայ սիրելմանք է ունեցել աւելի վերացական ուսման հետամուտ լինել, քան թէ գիւղատնտեսական, արուեստագիտական և տեխնիքային։ Ահա սա է այն նոր և մեծ զարգացումը, որը սկսում է Ռուսաստանի երջանկութեան համար մեր նոր կայսրի թագաւորութեամբ, որի պետական մարդիկը և գիտնականները խուզարկելով զանազան վրահասած պատահանների պատճառը, եկան վերջապէս գտան իսկական ճանապարհը, բուն նպատակը ազգի շահերին և ապագային ծառայութիւններ մատուցանելու համար։

Եթէ այս օրինակը մեր աչքի առաջ կանգնած է, մինչ արեմն պ. Սանասարօվը վեր կը կենայ ու հետեւելով որ և է մէկ չինօվնիկի կարծիքներին կը հիմնէ Հայաստանի մէջ մի կլասիքական կամ բէալական դպրոց, մի վարժապետանոց, մի նոր Գէորգեան ճեմարան, վերջապէս մի համալսարան։ Եթէ այս կը լինի պ. Սանասարօվի անելիքը Հայաստանի մէջ, թող վաղօրօք իմանայ, որ մի մեծ բան չը պիտի կատարած լինի Հայաստանի համար, որովհետեւ նորա գաւառները, գիւղական և քաղաքային հայ և ոչ-հայ ազգաբնակութիւնը դատարկ փիլիսոփայութեանց չեն կարօտ, այլ գործնական և տեխնիքային ուսման։ Եթէ վերջապէս լոկ սեմինարիայի համար թողած լաւ չէ Պետերբուրգի այս լուրը (ինչպէս որ եղած է քանի տարվայ ընթացքում), այն ժամանակ խորհուրդ կը տայինք պ. Սանասարօվին այդ մասին հարցնել ոչ թէ արեւելեան լեզուների մագիստրոսներին, այլ արեւելքը և Հայաստանը ճանաչող մարդկանց, ինչպէս օրինակ Ներսէս պատրիարքն է, որը նորան խորհուրդ չի տայ նախ՝ օդային ուղղութեամբ Հայաստանի մէջ մի բան հիմնել, երկրորդ՝ այդ հիմնարկութիւնը հաստատել Էրզրումի մէջ։

Այս մասին հարիւր անգամ պատահել է ինձ խօսել զանազան փորձառու և հմուտ անձանց հետ, որոնց բոլորի էլ կարծիքը այն է, որ սահմանագլխի քաղաքներից ոչ մինը, ինչպէս Վան, Մուշ և Էրզրում չը պիտի լինեն կենտրօն Հայաստանի մտաւոր և բարոյական շահերի, այլ այդպիսի մի կենտրօն պիտի լինի միայն երկրի աշխարհագրական կենտրօնը, ինչպէս օրինակ՝ Սեբաստիա, Խարբերդ, Եօզղատ և այլն։ Եւ յիրաւի, ինչ տեսակէտից որ ուզէք նայել՝ քաղաքական, տնտեսական թէ բարոյական, այդ է ամենից բնականը և նպատակայարմարը։ Այս ասելով չէ հերքվում ի հարկէ և սահմանագլխի քաղաքների և գիւղերի բարգաւաճման կարեւորութիւնը, ամենևին ոչ, այլ սորանով ուզում եմ ասել միայն այն, թէ Ռուսաստանից Հայաստան գնացող գործողների և «բարերարների» գլխաւոր նպատակը նախ պիտի լինի երկրի և ժողովրդի կարեւորագոյն պահանջները, իսկ յետոյ երկրորդականները։ Այսչափը պարտաւորութիւն կը համարենք ասել ոչ միայն պ. Սանասարօվի դիտաւորութեան առիթով, այլ եւ իւրաքանչիւր գործիչի ցանկութեան մասին, որը միայն մտածում է վաղ թէ ուշ տեղափոխվել Հայաստան, այնտեղ գործելու համար։

Միացեալ ընկերութեան անօրէն ժողովը վերջապէս հասկացաւ, որ հարկաւոր է մի որոշ պրօգրամմա ունենալ. վաղուց երէկվայ ընդհանուր ժողովի նիստի մէջ որոշեց տարածել Հայաստանի մէջ միայն նախնական ուսումն, այն էլ միայն գիւղերի մէջ. լաւ է ուշ, քան երբէք....

Գրիգոր Նիկողոսեանց

ԱՐՏԱՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

—Հռօմից հաղորդում են լրագիրներին, որ Կատանիայում, Պալերմոյում, Ֆօրլիի և Կրեմօնայի մէջ տեղի ունեցան ազմկալի ժողովներ պապի իշխանութեանը Իտալիայում տուած ապահովական օրէնքների դէմ. Կատանիայում հաւաքվեցան մինչև 3000 հոգի։ Ժողովները պարսաւեցին իտալական կառավարութեան գործունէութեան եղանակը, անուանելով նրա բռնած ընթացքը անբարոյական։ Ատենաբաններից մէն նկատեց թէ Իտալիայում ազատութիւն չը կայ և անուանեց իտալական մինիստրներին «Ֆրանսիայի ծառաներ»։ Իշխանութեան ներկայացուցիչները, սառնահոգութեամբ լսում էին ժողովրդական ատենաբանութիւնները։ Ժողովները ցրվեցան հրապարակապէս ցանկութիւն յայտնելով որ Իտալիայում մացրած լինի ընդհանուր ազգային ձայնատւութիւն։

—Պրուսիայի Պօզէնի նահանգում շարունակվում են մեծ անկարգութիւններ և խռովութիւններ հրէաների դէմ։ Իշխանութիւնը ստիպվեցաւ Շտօլպ քաղաքի մէջ վերականգնեցնել կարգը զինուորված ոյժի միջոցով։ Մինչև 16 հոգի վիրաւորված են, նրանց թւում ոմանք ծանր կերպով։ Շատերը կալանաւորված են։

—Օգոստոսի 27-ին (սեպտեմբերի 8-ին) Համբուրգում հանդիսաւոր կերպով արձան կանգնեցվեցաւ երեւելի գերմանացի (հրէայ) բանաստեղծ և իմաստասէր Լեսինգի յիշատակին։

—«Times» լրագրին Կ. Պօլսից հեռագրում են, որ մինիստրների խորհուրդը սեպտեմբերի 12-ին վճռեց Եգիպտոս ուղարկել մի կօմիսար, այնտեղ պատահած վերջին անկարգութիւնների պատճառը հետազօտելու համար։

—«Deutsche Zeitung» լրագրին Բուդապեշտից գրում են հետեւեալը. «Գերմանական և ռուսաց կայսրները, Դանցիգ հասնելուց յետոյ մէկ շնորհաւորական հեռագիր ուղարկեցին Ֆրանց-Յովսէփ կայսրին։ Հեռագիրը յանձնեցին կայսրին ճաշից առաջ Միսկօլցում, և կայսրը իր ձեռքով պատասխանեց հեռագրին։ Ռուսաց կայսրը յայտնեց, հեռագրում, ցանկութիւն որքան կարելի է շուտով անձամբ ողջունել իր «սիրելի բարեկամին», Ֆրանց-Յովսէփ կայսրին»։

—Լրագիրներում կարդում ենք, որ իշխան Բիսմարկ կայսրների տեսակցութիւնից յետոյ շատ ուրախ էր։ Այդ ուրախութիւնը բացատրվում է նրանով, որ նա նորոգեց իր անձնական լաւ յարաբերութիւնները ռուսաց կառավարութեան հետ։

Խմբագիր—Հրատարակող ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ